

KADI BURHANEDDİN DİVANI'NDA OKÇULUKLA İLGİLİ UNSURLAR* THE ELEMENTS OF ARCHERY IN QADI BURHAN EL-DIN'S DIWAN

Fatih BAKIRCI**

Öz

Türk kültür hayatında askerî, dinî ve sosyo-kültürel sebeplerle değişen, gelişen ve zenginleşen *okçuluk* asırlar içinde bir gelenek meydana getirmiş, gelişmelere paralel olarak mesleğe dair Arapça, Farsça ve Türkçe müstakil kitaplar, risaleler yazılmış; bu zengin literatür Türk edebiyatına da yansımış, özellikle Türk şiirinde *ok* ve *yay* çok kullanılan iki terim olmuştur. Askerî, dinî, edebî ve sosyo-kültürel açıdan Türk kültür hayatında çok yönlü bir gelişim seyreden ve birikim meydana getiren okçuluğu kültürel bir miras olarak addeden hemen bütün Türk hükümdarları, yay çekmeyi ve ok atmayı önemsemiş ve sürekli tatbik etmişlerdir. Bu kültürü devralan ve benimseyen Türk hükümdarlarından birisi de 14. yüzyılda Batı Türklük alanında yetişen ve bir divan sahibi olan sultan şairlerden Kadı Burhaneddin'dir. Kadı Burhaneddin Ahmed, kudretli bir devlet adamı, âlim ve ayrıca tanınmış bir Türk şairidir. Kendisiyle ilgili kaynaklardan, onun küçük yaşlardan itibaren bilmeye ve öğrenmeye aç bir tavır olduğu anlaşılmaktadır. Yabancı dilden fıkıh, hadis ve tefsire; matematikten gramere; aruz ve edebiyattan askerlik, binicilik ve atıcılığa kadar geniş bir öğrenme sahası içinde kendisini yetiştirmeye çalışmıştır. Tüm bu öğrenme sürecinde edindiği kültürel birikimini, kavgacı ve mağrur mizacına uygun bir söyleyişle şiirlerine yansıtılmaktan kaçınmayan şair, okçulukla ilgili unsurları da şiirlerinde aynı söyleyişle işlemiştir. Bu çalışmada Kadı Burhaneddin'in *Divanı*'ndaki okçulukla ilgili unsurlar tespit edilmiş; bunların köken, anlam ve kullanım alanları üzerinde durulmuştur. Ayrıca Türk okçuluğuna özellikle dil malzemesi bakımından kaynak teşkil eden iki önemli eser *Divanü Lügati't-Türk* ve *İlmü'n-Nüşşab* ile *Kadı Burhaneddin Divanı* okçuluk terimleri bakımından karşılaştırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kadı Burhaneddin, Divanı Lügati't-Türk, İlmü'n-Nüşşab, Okçuluk, Ok, Yay.

Abstract

Archery in the Turkish cultural life, changing, evolving and enriched with military, religious and socio-cultural reasons, has created a tradition within centuries and parallel to the developments in Arabic, Persian and Turkish books and treatises about the profession, written in; this rich literature also reflected in Turkish literature especially in Turkish poetry, arrow and bow have been used for two terms. Archery that have been progressed in military, religious, literary and socio-cultural aspects of Turkish culture and grown accumulation was perceived as a cultural heritage by Turkish rulers. Turkish rulers pondering bow and arrow and have constantly applied. One of the Turkish rulers who took over and adopted this culture Qadi Burhan Al-din is a sultan who has a diwan and grown in Western Turkic area in the 14th century. Qadi Burhan Al-din Ahmad who a powerful statesman, scholar and also a well known Turkish poet. Sources about him, from his early age, an attitude open to learning to know and be understood. From foreign language to fiqh, hadith and tafsir, from mathematics to grammar, from prosody and literature to military, equestrian and archery worked to cultivate himself in a wide range of learning. All of this learning process, his cultural background, temperament contentious and haughty words, poems reflecting the great poet refrain, the same words, the poems of archery in the processed elements. In this study, the elements of about archery in Qadi Burhan Al-din's Diwan had been determined and their origin, meaning and usage areas are emphasized. In addition, two important works which are the source of Turkish archery especially language material Diwan Lugat at-Turk and Öllm Al-Nüşşab was compared in terms of archery terms via Qadi Burhan Al-din's Diwan.

Keywords: Qadi Burhan Al-din, Diwan Lugat at-Turk, Öllm Al-Nüşşab, Archery, Arrow, Bow.

Giriş

Ok ve okçuluk; av, savaş, spor, eğlence gibi çeşitli sebeplerle insanoğlunun günlük hayatında geçmişten günümüze hep var olagelmış ve buna bağlı olarak da okçulukla ilgili medeniyet tarihi içinde çok geniş ve zengin bir literatür meydana gelmiştir. Hemen her millette olduğu gibi Türklere de okçuluk önemsenmiş hatta Köktürk alfabesinde *ok* (↓) (ok, ko; uk, ku) ve *yay* (D) (ay, ya) gibi ses veya ses topluluklarını karşılık suretiyle birer işaret olarak kullanılmıştır. Oğuzlar'ın Üçok ve Bozok biçiminde iki kola ayrılmasındaki idari yapılanmadan Selçuklu Devletinin kurucu hükümdarı Tuğrul Bey'in (990-1063) mektuplarındaki hukukî bir sembol olarak kullanımına; Türk damgalarından çadırlarına, bastırılan paralara kadar karşılaşılan *ok* ve *yay* işaretleri, okçuluğun Türklerin tarihinde önemli bir yere sahip olduğunu gösteren somut izlerdir. Bunların yanında Hz. Muhammed'in ok atmanın önemini vurguladığı ve okçuluğa teşvik eden hadislerinin varlığı, İslam muhiti içine giren Türkler'i etkilemiş ve okçuluğun dinî açıdan da önem kazanmasını ve bu hususta okçuluğa çeşitli değerler yüklenmesini sağlamıştır. Türk kültür hayatında askerî, dinî ve sosyo-kültürel sebeplerle değişen, gelişen ve zenginleşen *okçuluk* asırlar içinde bir gelenek meydana getirmiş, gelişmelere paralel olarak mesleğe dair Arapça, Farsça ve Türkçe müstakil kitaplar, risaleler yazılmış; bu zengin literatür Türk edebiyatına da yansımış, özellikle Türk şiirinde *ok* ve *yay* çok kullanılan iki terim olmuştur.

* Bu makale, 13-15 Ekim 2011 tarihinde gerçekleştirilen *Tarihsel Gelişimi İçindeki Oğuz Türkçesi ve Kadı Burhaneddin Uluslararası Çalıştayı*'nda sunulan "Kadı Burhaneddin Divanı'nda Okçulukla İlgili Unsurlar" adlı bildirinin gözden geçirilip genişletilmesiyle hazırlanmıştır.

** Doç. Dr., Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, fthbkrc@hotmail.com

Askerî, dinî, edebî ve sosyo-kültürel açıdan Türk kültür hayatında çok yönlü bir gelişim seyreden ve birikim meydana getiren okçuluğu kültürel bir miras olarak addeden hemen bütün Türk hükümdarları, yay çekmeyi ve ok atmayı önemsemiş ve sürekli tatbik etmişlerdir. Bu kültürü devralan ve benimseyen Türk hükümdarlarından birisi de 14. yüzyılda Batı Türklük alanında yetişen ve bir divan sahibi olan sultan şairlerden Kadı Burhaneddin'dir. Türkçe manzumelerden oluşan bir *Divan* ve Arapça yazılmış iki ilmî eser (Kadı Burhaneddin'in hayatı ve eserleri hakkında geniş bilgi için bk. Uzunçarşılı, 1968; Yücel, 1987; Öztürk, 1990; Demirağ, 2011) sahibi Kadı Burhaneddin Ahmed, şairliğinin yanı sıra kültürel birikimi ve ilmî kişiliğiyle de dikkat çekmektedir.

Çok yönlü kişiliği dizelerine akseden Kadı Burhaneddin'in, *Divanı*'nda yer alan okçulukla ilgili unsurlar, bu çalışmanın konusunu oluşturmaktadır. Türklerin en eski ata sporlarından biri olan ve kültür tarihimiz açısından da önemli olan okçuluğa dair unsurların, edebî metinlerdeki kullanımlarıyla ilgili genel bir tablo daha önce çeşitli çalışmalarla (bk. Aksoyak, 1995; Köksal, 2000, 2005; Bulut, 2001) ortaya konulmuştur. Bu çalışmanın ise iki temel amacı bulunmaktadır: 1. Daha önceki çalışmalarda yer alan verilerden de hareket ederek müstakil bir divanda konuyla ilgili dil malzemesini ortaya koyup bunların ne kadar ve nasıl kullanıldığını tespit etmek ve bu terimlerin kullanım sıklığı ve çeşitliliği ile Kadı Burhaneddin'in hayatı, mizacı ve kültürel birikimi arasındaki ilişkiye dikkat çekmek. 2. *Kadı Burhaneddin Divanı*'daki bu terimler ile Türkçenin bilinen ilk sözlüğü *Divanü Lüğati't-Türk*'teki ve 14. yüzyılda Arapça eserlerden derlenerek Türkçenin tarihî lehçelerinden Memluk Kıpçakçasıyla yazılmış ve okçulukla ilgili bilinen ilk Türkçe kitap olan *İlmü'n-Nüşşab*'daki ilgili unsurları karşılaştırarak bu konudaki ortak kültür olgusunu dikkatlere sunmaktır.

Nitekim, Kurtuluş Öztopçu'nun da belirttiği gibi okçulukla ilgili Türkçe yazılmış kaynağa çok fazla rastlanmamaktadır. "Türklerin okçuluktaki inanılmaz becerileri hakkında Arap kaynaklarında ayrıntılı bilgi verildiği hâlde bu konuda 14. yüzyıldan önceki Türkçe kaynaklardan edinilen bilgiler sadece bazı sözlük ve edebî eserlerden bize ulaşan az sayıda sözcükle sınırlıdır ve bu söz varlığının çok büyük bir bölümü, *Divanü Lüğati't-Türk*'ten ve Memluklar döneminde yazılmış Kıpçakça-Arapça sözlük ve gramer kitaplarından edinilenlerdir" (Öztopçu, 2002, s. 142). Türk okçuluğuyla ilgili geriye doğru gidildiğinde kaleme alınan müstakil eserlerin sayısının az olduğu, edebî eserlerdeki kullanımların bu konuyu aydınlatmada önemli kaynaklar olduğu anlaşılmaktadır. Bunun en iyi örneklerinden biri de gerek kullanılan okçuluk terimlerinin niceliği gerekse *çeng-i bâzî*, *koşa yay*, *kullâb*, *yaya* gibi konuyla ilgili daha önceki çalışmalarda dikkat çekilmeyen okçuluk terimlerine katkı sağlaması bakımından *Kadı Burhaneddin Divanı*'dır. Bu nedenle Türk okçuluğuna özellikle dil malzemesi bakımından kaynak teşkil eden iki önemli eser *Divanü Lüğati't-Türk* ve *İlmü'n-Nüşşab* ile 14. yüzyılda yazılmış edebî bir eser olan *Kadı Burhaneddin Divanı* karşılaştırmalı olarak ele alınmıştır.

Bu doğrultuda, tek yazma nüshası British Museum'da bulunan *Kadı Burhaneddin Divanı*'nın Muharrem Ergin tarafından bir bütün hâlinde günümüz harfleriyle yayımlanan (Ergin, 1980)¹ çalışmasındaki bütün şiirler taranmış ve ilgili terimler *yay* ve *ok* gibi konuyla ilgili iki temel öge etrafında, bunların dışında kalan diğer ögeler ise ayrı bir başlık hâlinde tasnif edilmiştir. Madde başı olarak verilen her terimin ardından terim köken ve anlam açısından değerlendirilip eserdeki ilgili örnek², Ergin'in çalışmasında yer alan şiir numarası ve dize numarası biçiminde verilmiştir.

I. Yay ve Yay Çeşitleri

Ya ~ yay ~ yaya (*ya* "bow" [qaws] DLT/III-539, *ya* YTS, s. 229, *ya* İN 9v: 5-6; *yay* (*bagrı*) YTS, s. 240; *yay* İN4v: 2-5) "yay, ok atılan yay"

Üç farklı biçimiyle karşılaşılan *yay* sözcüğü, Eski Türkçe döneminde daha çok *ya* biçimiyle kullanılmaktadır (*ya*: ED 869a). Daha sonraları kullanılmaya başlayan *yay*daki /-y/ fonemi ikincil olup /a:/ ünlüsünün etkisi ile türemiştir (*ya*: > *yay*) (Gülensoy, 2007, s. 1093). *Yay* sözcüğünün, sonda bir ünlü türemesiyle kullanılan *yaya* biçimi ise farklı biçimleriyle bugün çağdaş Türk lehçelerinde görülmektedir: *yeye* (Başkurtça), *ceye* (Kazan Tatarcası), *juva* (Kazakça) (Gülensoy, 2007, s. 1093). Bu örneklerin ilk biçimi sayılabilecek *yaya* biçiminin, Eski Oğuz Türkçesinin önemli temsilcilerinden biri olan *Kadı Burhaneddin*'de yer alması ayrıca ilgi çekicidir.

¹ Hatalı olarak okunulduğu düşünülen sözcükler için *Divan*'ın tıpkıbasım çalışmasına başvurulmuş ve bunlar da çalışmamızda dipnot olarak belirtilmiştir. *Kadı Burhânettîn Divânı*, 1943.

² Böyle bir çalışmada sınırlı sayıda örnek verilebildiği için *Kadı Burhaneddin Divanı*'nda geçen diğer örnekler, her terimle ilgili açıklama ve örnekten sonra "*Divan*'da geçen diğer örnek/örnekler" biçiminde sıralandı.

*Kadı Burhaneddin'*de 6 kez *ya*, 62 kez *yay* ve 1 kez geçen *yaya* sözcükleri, sevgilinin güzellik unsurlarından biri olan *kaş* için kullanılmıştır.

Dünyâyı yaşum su kılup gözetmişem kaşuñ yasın
Nâgeh ki duş oldu gözüm cânımı kurbân virmişem 1056/3

[*Gözyaşlarım dünyâyı yıkayıp kaşının yayını gözetmişken ansızın gözüm karşı karşıya geldi (ve) canımı kurban verdim*].

Yâr gözi Türk ü kaşı **yay**dır u gamzeleri oğ
Var aña göre kıyâs eyle vü gör kılıcını 749/9

[*Sevgilinin gözü Türk, kaşı yay ve gamzeleri oktur. Var (sen) ona göre hesap et ve kılıcını gör*].

Şeh-i silsile saçuñ ger baña gösderür kemendi
Kaşuña gözüñe kulam ki oğ ile **yaya** yilter 1232/8

[*Silsile sultanı saç(lar)ın bana kemendi gösterdiğinde, (beni) ok ile yaya (karşı) tahrik eden kaşına gözüne kulum*].

Kurlu kaşı vü gamzesi gezlü ciğer kolay
Oñ tükene **yayası**³ yasına mı diye 416/10

[*Kaşı kurulu, gamzesi gezli(dir) ve ciğer (bunlara) müsait(tir). (Artık) okunu tüketsin yayının da kirişini gevşetsin*].

Divan'daki diğer örnekler şunlardır: *ya* 581/3, 581/8, 808/5, 971/5, 1189/2; *yay* 12/8, 33/5, 71/9, 105/8, 130/4, 150/16, 167/7, 214/7, 240/5, 242/4, 260/5, 262/7, 291/10, 311/4, 322/14, 326/5, 371/5, 378/5, 399/7, 412/7, 414/9, 419/9, 423/1, 426/9, 455/7, 466/3, 571/10, 598/10, 648/12, 674/9, 714/5, 714/6, 715/10, 718/7, 721/12, 739/7, 740/2, 749/9, 759/9, 760/8, 787/7, 787/8, 801/7, 807/5, 810/6, 855/6, 866/3, 932/1, 958/13, 997/8, 1019/9, 1042/12, 1132/6, 1161/9, 1161/9, 1184/2, 1236/6, 1251/2, 1314/11, 1422/3, 1433/2.

Yayın, sevgilinin kaşına benzetilerek kullanılması dışında *Kadı Burhaneddin'*de 1 kez "kaza"ya, 1 kez ise herhangi bir unsura benzetilmeden kullanıldığı tespit edildi.

Kader oğın **kazâ yay**ında çekdüñ
Ne oğ kim atar iseñ oğ ilahî 287/5

[*Kader okunu, kaza yayında çektin; İlahî, hangi oku atarsan oh (deriz)*].

Behrâm eger göre kaşuñ yasını şâhâ
Hergiz atmaya oğ elde **yayı** yasına 1189/4

[*Ey sultan, eğer Behram kaşının yayını görse asla ok atamasın (ve) el(in)de yayı(nun kirişi) gevşesin*].

Kavs (<Ar. *qaus* Steingass 1957, s. 994a) "yay"

*Kadı Burhaneddin'*de 4 kez geçen "kavs" sözcüğü yine şekil yönünden sevgilinin kaşı için kullanılmıştır.

Kavs kaşında gözleri bedr ile hõş kırân ider
İllâ budur ki gönülüm anda sahib-kırân gerek 652/3

[*Yay kaşında gözleri dolunay ile iyice yakınlaşır; meğer gönlüm orada güçlü ve üstün (bir) hükümdar olmalı*].

Divan'daki diğer örnekler şunlardır: 561/6, 150/15, 670/5, 741/7.

Keman (<Far. *kemân* Steingass, 195, s. 1047a) "yay"

*Kadı Burhaneddin'*de 29 kez geçen *keman* sözcüğünün 28'i sevgilinin kaşı için kullanılmışken 1'i âşığın ok gibi düz olan boyunun yay gibi eğri oluşu için kullanılmıştır.

Niçe yüregüme urur gözün bu gamze oğın
Nigârâ oğuna yazuş şehâ **kemâna** dirîğ 967/4

[*Gözün bu bakış ok(lar)ını yüreğime nasıl vurur? Ey sevgili, okuna yazık! Ey sultan, yay(ın)a yazık!*]

ÖAcayib gamzesi vardur ki uralı ciğerde oğ
Kadüm oğ gibi toğruyken kaşı gibi **kemân** oldu 1206/12

[*(Sevgili) ciğeri(mi) ok(la) vurduğundan beri şaşılalı bakışları vardır. Boyum ok gibi düzken, kaşı gibi yay oldu*].

³ *yaya*: "yay, ok atılan yay" anlamına gelen sözcük, *Kadı Burhaneddin Divanı*'nda بَيَا biçiminde yazılmıştır. Yapılan taramalar sonucu *yay* sözcüğünün bu biçimi bulunamamıştır. Sözcük sonunda ünlü türemesiyle oluşan bu biçimin, Mef'ülü/Fâ'ilâtü/Mefâ'ilü/Fâ'ilün kalıbıyla yazılan gazelde sadece vezin gereği olduğu düşünülmektedir. Çünkü sadece vezin gereği olsaydı şair, diğer gazellerinde olduğu gibi bu gazelinde de bağlama edatından (atıf vavından) yararlanabilirdi (*Oñ tükene vü yayı yasına mı diye*). Bu kullanım, yazıldığı bölgeye özgü bir söyleyiş özelliği olarak düşünülebilir.

Divan'daki diğer örnekler şunlardır: 47/4, 71/10, 168/3, 171/12, 175/1, 178/14, 207/1, 216/14, 227/6, 247/3, 262/8, 295/4, 462/5, 525/10, 531/2, 574/8, 680/1, 700/4, 722/16, 795/1, 852/1, 969/6, 1061/3, 1087/6, 1234/2, 1244/5, 1314/12.

Dımışk (<Ar. *dimashq, dimishq* "Damascus" Steingass, 1957, s. 535b) "Bir adı da Şam olan Suriye sınırlarında yer alan şehir"

Kadı Burhaneddin' de bir kez geçen Dımışk eski bir şehir adı (Şam) olup geçmişte savaş aletlerinin en iyilerinin yapıldığı yerdir: Dımışkî kılıç, kalkan, mızrak ve topuzlar tercih edilirdi. (Kahraman vd. 2007, s. 73). Beyitte *yay* sözcüğüyle birlikte geçmesi Şam'da yapılan *Dımışkî yay*'ı hatırlatmaktadır.

Kaşuñuñ yayın görene Óacebâ revâ ola mı

Ki **Dımışk**'a vara yâhûd gide Hâc'a yüz göz ile 958/13

[*Acaba (senin) kaşının yayını gören (kişinin) Dımışk'a gitmesi veya Hac'a yüz göz ile varması reva mıdır?*]

Katı yay (*katı yay* İN 32v:1) Sert, gerilmesi çok zor olan yay.

Kadı Burhaneddin' de bir kez geçen *katı yay* terimi ile yayın çekiş kuvvetinin fazla oluşu ve buna bağlı olarak atışın uzak mesafelere ulaşabildiği anlaşılmaktadır. Çünkü beyitte *katı yay*dan çıkan okun bile âşığın ahlara ulaşamayacağı ifade edilmektedir. Aynı terim, Türk kültürü için önemli olan *Dede Korkut Hikâyeleri'*nden Dirse Han Oğlu Boğaç Han Hikâyesi'nde *katı yay* (Ergin, 2008, s. 85/22-12) ve Salur Kazan'ın Evinin Yağmalanması Hikâyesi'nde *demür yaylu* (Ergin, 2008, s. 112/ 60-6) biçiminde övgü amacıyla kullanılmaktadır. Çünkü bu metinlerde böyle yaylara sahip olmanın fiziksel kuvvet ve yiğitlik göstergesi olarak kabul edildiği anlaşılmaktadır.

Vakt-i seher âhum yiter ol yirlere kim oğ

Atıcı elinden **katı yay**dan aña yitmez 1075/4

[*Ahum, seher vakti o yerlere (öyle yükseklere) ulaşır ki atıcı elinde(ki) sert yaydan (çıkan) ok (bile) ona ulaşamaz*].

Koşa yay Çift, ikili yay; birlikte çekilen yay?

Kadı Burhaneddin' de bir kez geçen *koşa yay* terimi ve karşılığı konusunda okçulukla ilgili kaynaklarda herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır.

Gözi oğuna didüm oğ cânım saña kurbân

Bir oğ ile hele şol **koşa yaya** irdük ağı 169/14

[*Gözünü (nüin) okuna, "Oh! Canım sana kurban" dedim. (Ey) dost, hele (şükür ki), bir ok ile şu koşa yay(lıy) kavuştuk*]

II. Yay Tutma ve Yöntemleri

Kabza (<Ar. *qabza* Steingass, 1957, s. 952a; İN 14v:9) "yayı tutma, kavrama, yayın tutulacak yeri". *Kadı Burhaneddin'* de 1 kez geçmektedir.

Kurdu kaşın didüm zih ü gamzesin atdı oğ

Getürdi cânı **kabzasına** çeng ü bâz ile 991/14

[*Kaşını kurdu, (ne) güzel dedim ve bakışlarıyla ok attı. Canı kabzasına "çeng ü baz" (şahin pençesi yöntemi) ile getirdi*].

Çeng-i bâzî (<Far. *çeng-i bâzî* "şahin pençesi" İN 19v:6) "Bir tür kabza tutma yöntemi"

Kadı Burhaneddin' de bir kez geçen bu kabza tutma yöntemi *çeng-i bâzî* biçiminde değil de *çeng ü bâz* biçimindedir.

Kurdu kaşın didüm zih ü gamzesin atdı oğ

Getürdi cânı kabzasına **çeng ü bâz**-ile⁵ 991/14

[*Kaşını kurdu, (ne) güzel dedim ve bakışlarıyla ok attı. Canı kabzasına "çeng ü baz" (şahin pençesi yöntemi) ile getirdi*].

Aslı *çeng-i bâzî* olan bu kabza tutma yöntemiyle ilgili *İlmü'n-Nuşşab* adlı eserde şu bilgiler yer almaktadır: "(Okçu) menzil atışı yaptığı zaman işaret parmağını kabzasının arkasına doğru bükerek gizlemeli, baş parmağını da orta parmağın üstüne koymalıdır. Menzil atışlarında bundan daha iyi bir kabza tutma yöntemi yoktur. Çünkü yay tam gerildiğinde okun temreni ona (yani işaret parmağına) değmez. Bu tür kabza tutma yönteminin çok yararları vardır. Okun hızını artırır. Bu yöntemle kabza tutmaya Türkçe *çang-i bâzî* ['şahin pençesi'] denir." (Öztopçu, 2002, s. 208).

⁴ *Dımışkî yay* için bk. "Çıkardı bir *Dımışkî yay* elinde/Kayın ağacı ok terkeş belinde" Ahmed-i Dâ'i (Aksoyak, 1995, s. 83).

⁵ M. Ergin "çeng ü bâz ile" biçiminde okumuştur. (1980, s. 385). Ancak *Divan'*daki *چنگ و باز* yazımı dikkate alındığında *çeng ü bâz*-ile biçiminde okunması gerekir.

Ancak Kadı Burhaneddin, bu yöntemi *çeng-i bâzî* biçiminde değil de *çeng ü bâz* biçiminde kullanarak kelime oyunu yapar. Bu sözcükler *Kadı Burhaneddin Divanı'*nda şöyle yazılmıştır: **چنگ و بازيله** (1943, s. 433) Tek başına kullanıldığında *çeng* “el, pençe, kanuna benzer, dik tutularak çalınan bir çeşit saz” (Steingass, 1957, s.143b); *bâz* ise “doğan, şahin, oyun, eğlence, oynayan, oynatıcı, parmak eklemi” (Steingass, 1957, s. 400b) anlamlarına gelmektedir. Şair, beyitte hem sevgilinin *el ve parmağını* (parmak eklemelerini) kullanarak âşığın canını kabzasına getirdiğini hem müzik aleti olan *çeng* ve *oyun*, *eğlence* anlamlarını kastederek, sevgilinin bir tür oyun ile canı kabzaya getirdiğini ifade etmekte hem de bir tür kabza tutma yöntemi olan *çeng-i bâzî*yi çağrıştırmaktadır. Ayrıca müzik aleti *çeng* ile *yay* arasındaki şekil benzerliğini de düşündürmektedir.

III. Yayın Kullanımıyla İlgili Eylemler

Kemana gir- (< Far. *kemân* +T. -a + *gir-*) “oku yaya yerleştirmek”. *Kadı Burhaneddin'*de 1 kez geçmektedir.

Siper bırağalı çoğdur bilemedüm neyçün
Hâtâyî gözleri oğ gezleyüp **kemâna girür** 873/10

[Siper bırağalı çok oldu; nedendir bilemedim. Hatalı gözleri ok gezleyip yaya girer].

Ya bağla- ~ Yay bağlan- (*bağlamak/bağlanmak* “kuşanmak” YTS, s. 23; “(beline) yay bağlanmak” İN4v:5) “yay bağlamak, (bele) yay kuşanmak”. *Kadı Burhaneddin'*de 2 kez geçmektedir.

Key tuhfe durur noktada otuz iki incü
Ya bağlamağ ol bir kılı zerrîn kemer ile 1109/8

[Noktada otuz iki inci (ve) o tek bir kılı (kıl gibi ince belini) altın kemerle yay kuşanmak ne hoş hediye-dir].

Divan'daki diğer örnek şudur: **yay bağlan-** 272/9.

Yay bas- “kuvvet vererek oku yaya basmak, oku yaya dayandırmak. Ok yaya dayandığı noktada, yaydan uzağa doğru istenilen miktarda bir kuvvetle itmek” (Özveri, 2006, s. 157). *Kadı Burhaneddin'*de 1 kez geçmektedir.

Hemîşe gamzeñ oñıyle yüregi pâre kılursın
Nola oñunu gezleyip kaşuñ **yayını basmasañ** 415/4

[Daima bakışın(ın) okuyla yüreği parçalarsın. Okunu gezleyip kaşın yayını basmasan ne olur?]

Yay çek- (*çek-* İN 17r:2) “yayı çekmek, germek, yay girişini belli bir mesafe boyunca çekmek”. *Kadı Burhaneddin'*de 2 kez geçmektedir.

Kader oñın kazâ **yayında çekdüñ**
Ne oğ kim atar iseñ oğ ilahî 287/5

[Kader okunu, kaza yayında çektin; İlahî, hangi oku atarsan oh (deriz)].

Divan'daki diğer örnek şudur: 564/7.

Yay kur- (*ya qur-* “string (bow)” [wattara] DLT/II-267; *kur-* İN 65v:2) “kurmak, yay kurmak, yayı ok atmaya hazır hâle getirmek”. *Kadı Burhaneddin'*de 16 kez geçmektedir.

Gözi uyrı idi diledüm el sunam lebine
Kaşıdı **kurdu yayın urdı** el silâha degin 760/8

[Uyur(ken) dudaklarına dokunayım istedim; öfkelenip yayını kurdu (ve) silaha doğru el uzattı].

Divan'daki diğer örnekler şunlardır: 32/4, 33/5, 214/7, 247/3, 378/5, 419/9, 423/1, 581/3, 971/5, 991/13, 1020/2, 1020/2, 1184/2, 1251/2, 1433/2.

Yasıl- (*yasıl-* “unstrung (bow)” [nuziÖal watar] DLT/III-477; *yasıl-* YTS, s. 237; *yas-* İN 33r:9) “yayın girişinin gevşetilmesi”. *Kadı Burhaneddin'*de 1 kez geçmektedir.

Felegüñ kavsi ki hilâlî durur
Görür ise kaşuñ yayın **yasıla** 150/16

[Göğün yayı bir hilaldir; (bunu) görürse (senin) kaşının yayı gevşesin].

Yasın- (*yas-* “unstring (bow)” [nazaÖal watar] DLT/III-470; *yas-* YTS, s. 237; *yas-* İN 33r:9) Yayın girişi gevşetilmek. *Kadı Burhaneddin'*de 1 kez geçmektedir.

Behrâm eger göre kaşuñ yasını şâhâ
Hergiz atmaya oğ elde yayı **yasına** 1189/4

[Ey sultan, eğer Behram kaşının yayını görse asla ok atamasın (ve) el(in)de yayı(nın) girişi gevşesin].

Yastur- (*yas-* “unstring (bow)” [nazaÖal watar] DLT/III-470; *yas-* YTS, s. 237; *yas-* İN 33r:9) “yayın girişini gevşettirmek”. *Kadı Burhaneddin'*de 1 kez geçmektedir.

Kaşı yayına gözi kirpügi oñın gezler
Cânım fidâ saña tek kaşı yayını **yastur** 787/8

[Gözü, ok (olan) kirpiği(ni) gezler; kaşı yay (olan sevgili)ye canım feda yeter ki yay (gibi olan) kaşını gevşet!]

IV. Ok ve Ok Çeşitleri

Oh (oq "arrow" [sahm] DLT/I-31; oh YTS, s. 160; oh İN 31r:9, ok 4r:6) "ok, yayla atılan ucuna sivri bir demir bulunan ince ve kısa tahta çubuk"

Kadı Burhaneddin Divanı'ndaki okçulukla ilgili bazı sözcüklerde Eski Oğuz Türkçesinin ve bugün Azerbaycan Türkçesinin fonetik özelliklerinden biri olarak karşılaşılan $q > h$ ünsüz değişimi görülmektedir: *oh, kalhan, çih-* vb. "Eski Türkçe döneminden sonra, $q > h$ değişikliği ortaya çıkmış ve Batı Türkçesinin ilk dönemi olan Eski Oğuz Türkçesinde sözcük içi ve sonundaki birçok /q/ sesi, sızıcılaşarak /h/'ya dönüşmüştür. Bugün Azerbaycan Türkçesinde sözcük içi ve sonundaki bütün /q/'lar /h/'ya dönmüştür." (Alışık, 2002, s. 235).

Daha çok sevgiliye ait güzellik unsurlarının *oka* benzetildiği *Kadı Burhaneddin*'de başka unsurlar için de *ok* kullanılmıştır. Ayrıca bu metaforik kullanımlar dışında, az da olsa *ok*, gerçek anlamı ve işleviyle şiirlerde işlenmiştir. *Kadı Burhaneddin*'de toplam 214 kez geçen *oh* (< *ok*) sözcüğünün 94'ü göz, 83'ü gamze (sevgilinin yan bakışı), 22'si kirpik; 3'ü kader/kaza/felek, 2'si âşığın boyu, 2'si âşığın kendisi (bedeni) ve birer kez de aşk, âşığın cevri, âşığın lütfu için; 4'ü ise gerçek işleviyle kullanılmıştır.

ok-göz

Âşığın üzerinde etkili olan sevgilinin gözleri, anlamlı bakışlarıyla âdeta âşığa bir şeyler anlatır. Bu anlatış bazen *ok* biçiminde âşığın gönlüne girip onu yaralar. *Kadı Burhaneddin*'de de bu metaforik anlatımın pek çok örneğini görmek mümkündür.

Kaşuñ yayıyle **göz oh**ın neye ki gezledüñ

Bitüreyim ol işi ben nigâra kaşum ile

260/5

[*(Senin) kaşuñ (ın) yayıyla göz okunu niçin gezledin? Ben o işi, sevgili için kaşuñla bitireyim*].

Gül-siper oldu yüzi vü **gözi oh**

Ki kılalar yoñ cânum ile masâf

987/15

[*Olmayan canımla savaşmak için (sevgilinin) yüzü gül (gibi) siper ve gözü ok oldu*].

Divan'daki diğer örnekler şunlardır: 33/5, 56/5, 57/10, 59/5, 59/6, 72/2, 72/9, 80/10, 88/7, 105/8, 121/4, 124/5, 124/6, 124/9, 132/1, 132/2, 132/7, 133/9, 136/5, 137/7, 167/7, 169/13, 169/14, 175/1, 175/12, 178/14, 179/11, 181/1, 183/4, 199/17, 215/7, 240/5, 242/4, 261/16, 263/12, 276/3, 325/6, 325/6, 326/5, 336/2, 342/8, 378/3, 407/1, 437/1, 442/7, 442/8, 471/2, 471/9, 471/10, 472/1, 489/1, 525/9, 525/10, 546/7, 563/6, 563/7, 587/1, 598/10, 621/3, 621/4, 636/10, 648/12, 658/6, 658/6, 680/1, 699/4, 717/13, 722/16, 787/9, 806/6, 806/9, 843/7, 855/6, 873/10, 888/1, 923/3, 932/1, 943/3, 966/13, 974/9, 997/8, 1044/9, 1044/10, 1073/2, 1161/9, 1229/10, 1232/8, 1232/9, 1234/2, 1251/2, 1263/11, 1306/10.

ok-gamze

Sevgilinin gözü ve gözü ile birlikte bir bütünlük arz eden kaşının yer aldığı şiirlerde gamzeleri (yan bakışları) de âşığın yüreğini, bedenini yaralayan birer *oktur*. Aşağıdaki beyitte âşığın gönlüne isabet eden gamze okları, âşığın gözünden bir damla yaş getirmese de yüreğini kanatmaktadır.

Şol dem ki **gamzeñ ohı** kıldı dili nişâne

Kan ahar oldu gözden bir katre âb gelmez

953/5

[*Şu anda (senin) bakışının oku gönlü hedef aldı; kan aktı, gözden bir damla yaş gelmedi*].

Aşağıdaki rubaide ise gamze okları, âşığın gönlünü yaralamaktadır.

Unıtma beni şâhâ ki dervişem efendi

Gamzelerüñ ohıyile dil-rişem efendi

Tağıdalı zülfeynüñi şol bâd-ı şimâlî

Cem'olmazam⁶ hiç be-teşvişem efendi

1338/2

[*Ey sultan, (ben) dervişim efendi beni unutma! Bakışlarının ok(lar)ıyla gönlü yaralıyım efendi! Kuzey rüzgarı saçlarını dağıtılı hiç toparlanamadım, perişanım efendi!*]

Divan'daki diğer örnekler şunlardır: 20/5, 79/7, 98/8, 122/3, 124/9, 132/5, 132/10, 171/11, 171/12, 174/5, 207/1, 216/13, 218/4, 227/5, 227/6, 232/5, 275/5, 277/2, 305/4, 305/3, 311/4, 327/14, 376/1, 412/7, 415/3, 415/4, 443/5, 481/6, 484/3, 495/5, 510/14, 527/3, 572/4, 572/6, 602/5, 604/22, 610/3, 673/9, 674/9, 682/11, 690/5, 692/8, 697/5, 710/7, 718/7, 721/12, 749/9, 808/5, 814/2, 814/2, 847/2, 884/2, 884/9, 901/4, 967/3, 967/4, 991/13, 1050/1, 1060/2, 1061/3, 1068/12, 1075/12, 1079/3, 1082/2, 1082/2, 1087/5, 1087/6, 1093/4, 1098/9, 1109/9, 1131/9, 1147/1, 1175/15, 1175/13, 1189/2, 1206/11, 1209/1, 1236/6, 1260/4, 1282/2, 1314/11.

⁶ M. Ergin çalışmasında "olumuz" diye okumuştur.

ok-kirpik

Sevgilinin yaralayıcı ve öldürücü nitelikteki kirpikleri *ok* biçiminde daima âşığın gönlünü hedef alır. Aşağıdaki beyitte de sevgilinin yay gibi kaşlarına saf saf dizilen kirpik oklarının işlendiği ve bu oklara hedef olmaktan çekinmeyen bir âşığın tasavvur edildiği görülmektedir.

Düzeli kaş yayına **kirpük oħı** Türki gözün
Kılup durur öz özin ol oħa nişâne gönül 759/9

[Türk(lere özgü yaralayıcı/öldürücü) gözün, kaş yayına kirpik oku(nu) dizdiğin(den beri) gönül, kendi kendini o oka hedef etmiştir].

Divan'daki diğer örnekler şunlardır: 47/4, 50/11, 118/7, 322/14, 347/9, 414/9, 471/6, 510/14, 511/9, 740/2, 759/9, 759/10, 787/7, 801/7, 803/5, 810/6, 816/3, 866/3, 969/5, 1019/9, 1132/6, 1232/13.

Kadı Burhaneddin'de ok, sevgilinin güzellik unsurlarından başka âşık, âşığın boyu gibi unsurlar ve aşk, cevır, lütuf, kader/kaza gibi soyut kavramları somutlaştırmak için kullanılmıştır.

ok-âşığın boyu

Acâyib gamzesi vardur ki uralı cigerde oħ
Kadüm oħ gibi toğruyken kaşı gibi kemân oldı 1206/12

[(Sevgili) ciğere ok attığın(dan beri) şaşılasi bakışları vardır. Boyum ok gibi düzen (onun) kaşı gibi yay (biçimini) aldı].

Divan'daki diğer örnek şudur: 807/5.

ok-âşığın kendisi

Niçe ki kaşları **bini oħ** gibi atdı yabana
Ağzum açup elin öpüp yine kemâna gelmişem 295/3

[Her ne kadar kaşları beni ok gibi yabana attı(ysa da) ağzımı açıp elini öpüp yine yaya geldim].

Divan'daki diğer örnek şudur: 168/3.

ok-aşk

Öİşk oħını atnayısaram cüz be-nişâne
Sen bu yola niçe ki gerek oğrakakı 65/9

[Aşk okunu hedefe doğru atmayacağım, sen bu yola nasıl olsa uğrayacaksın].

ok-kader/kaza

Gerçi kazâ durur anuñ **Öİşki** bu delü gönüle
Yüregüme toħınan **oħ** tır-i **kader** degül midür 22/10

[Gerçi onun aşkı bu deli gönle kazadır; yüregime dokunan ok, kader okları değil midir?]

Divan'daki diğer örnekler şunlardır: 32/4, 287/5.

ok-lütuf/cevır

Görelüm biz bizi vü görmeyelüm özgeleri
Atalum ayağuña **lutf oħını** **cevır oħını** atmayalum 869/4

[Biz bizi görelim ve başkaları(nı) görmeyelim; (sevgilinin) ayağına lütuf ok(lar)ını atalım, sıkıntı ok(lar)ını atmayalım].

Sevgili, âşık ve soyut kavramlar ile *ok* arasındaki ilişki dışında *ok*, gerçek işleviyle de Kadı Burhaneddin'in şiirlerinde işlenmiştir.

ok-gerçek işleviyle

Behrâm eger göre kaşuñ yasını şâhâ
Hergiz atımaya **oħ** elde yayı yasına 1189/4

[Ey sultan, eğer Behram kaşının yayını görse asla ok atamasın (ve) el(in)de yayı(nun kirişi) gevşesin].

Derdümüzün Hak bilür devâsını
Tabakda görđi düşman behâsını
Sıdk ile **oħ** u kılıç ururısaħ
Koparalum Mısır ili kayasını 1402/3

[Derdimizin devasını Allah bilir, düşman değerini tabakta gördü, doğrulukla ok ve kılıç vurursak Mısır diyarı(nun) kayasını koparalım].

Divan'daki diğer örnekler şunlardır: 125/10, 272/9.

Hadeng (<Far. *khadang* Steingass, 1957, s. 450a) 1. "kayın ağacı" 2. "kayın ağacından yapılmış ok"

Kadı Burhaneddin'de 5 kez geçen *hadeng*den 2'si "kayın ağacı", 3'ü "kayın ağacından yapılmış ok" anlamında kullanılmıştır. "Ok" anlamındaki *hadeng*den 2'si sevgilinin gözü, 1'i ise yan bakışı için metaforik bir anlam taşımaktadır.

Yüregi taş kâmeti nây kirpügi tır-i **hadeng**

Niçe bir yüregüme od ile taş oynadısar 379/3

[Yüreği taş, boyu ney, kirpiği kayın ağacından yapılmış ok(tur). Tek (olan) yüreğimde ateş ile taş(t) nasıl oynatacak?]

Divan'daki diğer örnek şudur: 189/1.

Zülfün nihâyetine kaçan irişe gönül

Hâssa ki **gamzesi**yle anda **hadeng** ola 349/6

[Gönül, saçın sonuna özellikle (sevgilinin) yan bakışıyla ulaşırsa (onların her biri), ok olsun].

Divan'daki diğer örnekler şunlardır: 480/6, 999/6.

Nâvek (<Far. *nāv+ek* Steingass, 1957, s. 1382a) "küçük ok"

Kadı Burhaneddin'de 3 kez geçen *nâvek*, sevgilinin yan bakışı için kullanılmıştır.

Yüzün üsünde saçun hem-çün şeb-ender-rûzdur

Gamzeñ oğları nigârâ **nâvek-i** dil-dûzdur 277/2

[Ey sevgili, yüzün(ün) üzerinde(ki) saç(lar)ın tıpkı gece içinde gündüz (gibi)dir. Yan bakışının okları gönlü yaralayıcı ok(lar)dır].

Divan'daki diğer örnekler şunlardır: 563/6, 971/5.

Sehm (<Ar. Steingass, 1957, s. 712a) "ok"

Kadı Burhaneddin'de 1 kez geçen *sehm*, sevgilinin gözü için kullanılmıştır.

Odına yanmışam küllî dahı yoğ

Eger atar ise **sehm-i** hatâyı 111/8

[Eğer hata ok(lar)ını atarsa tamamıyla (onun) ateşinde yanarım; başka şey (için) değil].

Tîr (< Far. *tîr* Steingass, 1957, s. 340b) "ok, yayla atılan ucuna sivri bir demir bulunan ince ve kısa tahta çubuk"

Kadı Burhaneddin'de alıntı bir sözcük olan *tîr*, 30 kez geçmektedir. Bunlardan 13'ü sevgilinin güzellik unsurlarından göz, 8'i gamzesi (yan bakışı), 5'i kirpiği ve bunların dışında 4'ü kader/kaza için kullanılmıştır.

Çün bili hayâl ola vü ağzı gümândur

ÖAyb olmaya ger **gözi** kaşı **tîr** ü kemândur 531/2

[(Sevgilinin) beli hayal ve ağzı şüphe olsun. Eğer (onun) gözü kaşı, ok ve yay(sa) (bu,) ayıplanmasın].

Divan'daki diğer örnekler şunlardır: 216/14, 291/10, 622/12, 670/6, 728/11, 860/5, 860/6, 932/8, 1026/6, 1041/12, 1042/12, 1271/1.

Gamzesi tîri ne hâcet yüregüm umacına

Ol yaranur kaçan ki yâr kemânı depredür 462/5

[Yan bakışı(nın) ok(lar)ı(nı), yüreğim(in) hedefine (atmasına) ne gerek var. O (yüreğim,) sevgili(nin) yayı hareket ettikçe (zaten) yaranur].

Divan'daki diğer örnekler şunlardır: 262/7, 615/14, 1208/1, 1244/5, 1271/6, 1282/2, 1314/12.

Kirpügün tîr olalı kaşun kemân

Bellü bildük yoğdur ecelden amân 795/1

[Kirpiğin ok, kaşın yay olduğun(dan) beri ecelden korkulmayacağını açıkça bildik].

Divan'daki diğer örnekler şunlardır: 189/1, 379/3, 574/8, 741/7.

Gözün **tîr-i** kader durur gönülüm

Rızâyile kabûl eyler kazâyı 111/9

[Gözün kader okudur; gönlüm rızayla kazayı kabul eder].

Divan'daki diğer örnekler şunlardır: 22/10, 1146/4, 1282/1.

Çarh oğı "sert ağaçtan yapılan, kısa boylu, demir temrenli, ayak yayı ile atılan harp oku" (Köksal 2005: 341).

Kadı Burhaneddin'de 2 kez geçmektedir.

Hindü gözün çü **çerh oğını** düzdi cânâ di

Ki bir dahı yüzüne bañınca vire amân 1087/7

[Hindu göz(ler)in cana çarh okunu dizdiğinde (Ey sevgili,) "(ben) (senin) yüzüne bir daha bakınca (senin gözlerin) aman versin." söyle].

Divan'daki diğer örnek şudur: 34/7.

V. Ok Parçaları

Çerha tîr (<Far. *çerha tîr* Steingass, 1957, s. 391a) "ok veya mızrak ucu"

Kadı Burhaneddin'de 4 kez geçmektedir.

Çerha tîrine anuñ döymez cebe

Cânı gizlersem kaşısardur başa 1260/5

[Onun oku(nun) ucuna zırh dayanmaz; canı (ondan) gizlesem (bunu) başa kakar].

Divan'daki diğer örnekler şunlardır: 410/8, 466/6, 820/9.

Demren (<temren <temiren <temirgen <temürgen <temür "demir" + -gen "küçültme eki" Brockelmann: 1954 92.Ş; temürgen "arrowhead" [naşl as-sahm] DLT/II-260; demren [temren] YTS, s. 63; oğ /oğ temürü İN 38v:3-4) "okun ucuna geçirilen sivri kemik veya demir parçası". Kadı Burhaneddin'de 5 kez geçmektedir.

Gözi yaraladı beni yitdi yarası cânuma

Demreni çıkmadı henüz sehl ola yâr yarasıdır 725/6

[Gözü beni yaraladı, yarası (ta) canıma ulaştı. Temreni henüz çıkmadı, yâr yarasıdır, kolay (m) olur?]

Divan'daki diğer örnekler şunlardır: 20/5, 318/8, 658/6, 1175/13.

Oğ ucu (oğ uç İN 25v:5) "ok ucu". Kadı Burhaneddin'de 1 kez geçmektedir.

Yirince cânı gamzeñe ko ki hedef olsun

Kim düzmişem anı **oğ ucu**nda yirince 721/14

[Hedef olsun diye uygun bir biçimde canı, bakışlarına getir. (İşte)bu nedenle, onu okun ucuna uygunca dizmişim].

Yelek (yelek, çek, yilek YTS, s. 141) "okun tüyleri". Kadı Burhaneddin'de 1 kez geçmektedir.

Gönül kuşu ucundan gözi bini yaralar

Ki kuşa tohınan oğ ola yine **yelek**den 1229/10

[Gönül kuşu yüzünden gözü beni yaralar. Kuşa dokunan ok yine yelekten olsun].

VI. Okun Kullanımı ve Ok Atışıyla İlgili Eylemler

Ceste ol- (<Far. ceste (Steingass, 1957, s. 363a) + T. ol-) "(ok yaydan) çıkmak, fırlamak". Kadı Burhaneddin'de 1 kez geçmektedir.

Kaşlaruña düşdi gönülüm dahı yığılmaz

Bir tır ki ol yaydan **ola ceste** degül mi 1042/12

[Gönülüm kaşlarına düştü (bir) daha toparlanmaz (çünkü) o yaydan çıkan bir ok değil mi?]

Divan'daki diğer örnek şudur: 1314/12.

Egele- Okun ucunu eğelemek, bilemek. Kadı Burhaneddin'de 1 kez geçmektedir.

Gamzeñ oğını **egele** vü cânumuza ur

İllâ sahin ciger tovşanı riş olmasun 884/9

[Bakışın(in) okunu eğele ve camıza at. Ancak sakın ciğer tavşanı yaralanmasın].

Endâhte (<Far. Steingass, 1957, s. 107b) "(ok) atmak, fırlatmak". Kadı Burhaneddin'de 1 kez alıntı bir sözcük olan *endâhte* geçmektedir.

Dutalum ki **atmayasın** dahı **oğ**

Gamzenüñ biñ oğı var **endâhte** 305/4

[Diyelim ki (bir) daha ok atmadın; bakışının fırlatılmış bin oku var].

Geze ko- "gezlemek". Kadı Burhaneddin'de 1 kez geçmektedir.

Gözün⁷ ki gamze oğın râst kıldı **kodı geze**

Nişânesi dahı yoğdur anuñ yöni bañadur 232/5

[Gözün, bakışının ok(lar)ını doğrulttu (ve) geze koydu; hedefi bile yoktur; (çünkü) onun yönü banadır].

Gezle- (kezle- "notch" [fûq] DLT/III-575; gezle- YTS, s. 93; kezle- İN 31r:9) "gezlemek, okun gezini kirişe yerleştirmek, oku kirişe takmak". Kadı Burhaneddin'de 12 kez geçmektedir.

Kurdı kaşı yayını vü **gezledi** gözi oğ

Meger ki bu Türkileri ol cenge getürdi 33/5

[Kaşı(nın) yayını kurdu ve gözi ok(u) gezledi; meğer o, bu Türkleri savaşa getirdi].

Divan'daki diğer örnekler şunlardır: 89/3, 175/12, 415/4, 260/5, 276/3, 787/7, 873/10, 966/13, 1099/5, 1236/6, 1263/11.

Gözle- (<közle- "strick" [-Öayn] DLT/III-575; közle- İN 23v:5-7) "gözlemek, nişanlamak, (hedefe) nişan almak". Kadı Burhaneddin'de 2 kez geçmektedir.

Sabâha çıharmışdur maħmûr gözler

Yayını kurup **Öaşık** gönlin **gözler**

Men anı cefâsıyçün yüzlemedüm

Ol meni **Öişkum** için biñ gez yüzler 1433/2

⁷ M. Ergin'in çalışmasında *gözün* geçmektedir.

[Sabaha (doğru) mahmur gözler(ini) çıkarmıştır (ve) yayını kurup âşığı(n) gönlünü gözlemektedir. Ben ona cefası için itibar etmedim; o aşkı(m) bin kez yüz(üm)e vurur].

Divan'daki diğer örnek şudur: 510/14.

Gözet- "nişanlamak". Kadı Burhaneddin'de 1 kez geçmektedir.

Gözetdi yüregüme gözüñ niçe kim atdı

Biñ atdıyise yazmadı anı zî gözetdi 923/5

[Gözün yüreğimi hedef aldı (ona) pek çok kez attı; bin attıysa isabet etmedi, felek onu gözetti].

Güşâd (<Far. Steingass, 1957, s. 1090b) "yayın çekilerek okun atılması"

Kadı Burhaneddin'de bir kez geçen güşâd sözcüğü, beyitte hem "açık, açıklık, açma" hem de bir okçuluk terimi olarak "yayın çekilerek okun atılması" anlamlarında tevriyeli biçimde kullanılmıştır.

Saçı şestiyle gözünüñ güşâdı

Getürür kayda yüz biñ pûr-ı Zâl'i 625/13

[Saçı(nın) okçu yüzüğüyle gözünün açıklığı/ok atışı yüz bin Zâl'im oğlunu yere getirir].

Hedef ol- (<Ar. hedef (Steingass, 1957, s. 1492a) + T. ol-) "hedef olmak, (ok atışlarına) maruz kalmak".

Kadı Burhaneddin'de 1 kez geçmektedir.

Yirince cânı gamzeñe ko ki hedef olsun

Kim düzmişem anı oñı ucında yirince 721/14

[Hedef olsun diye uygun bir biçimde canı, bakışlarına (denk) getir. (İşte) bu nedenle, onu okun ucuna uygunca dizmişim].

Hedef kıl- (<Ar. hedef + T. kıl-) "hedef etmek". Kadı Burhaneddin'de 1 kez geçmektedir.

Kemânuñ oñına gönül hedef kıldum fidâ olsun

Henüz imîn olamazam gümânım var kemînüñden 1061/3

[Yayın okuna gönül(ü) hedef ettim, (o) feda olsun. Henüz emin değilim, pusundan şüphem var].

Irağa atmağ (yırak atmak İN19r:8) "menzil atışı". Kadı Burhaneddin'de 1 kez geçmektedir.

Gönüli kendüye kullâb ilen getürdi saçı

Irağa atmağ için kaşı yaya saldı bini 12/8

[Saçı, gönlü kendisine çengelle çekti; menzil atışı için beni kaşı yay (gibi olan sevgili)ye attı].

Nazar/Nazar düş- (<Ar. nazâr + T. düş-; nazâr İN 16r:6) "nişan almak, ok atmanın dört temel esaslarından biri". Kadı Burhaneddin'de 1 kez geçmektedir.

Kirpügün oñına cânı umac kılmışam

Zirâ ki atduğı yire evvel nazar düşer 50/11

[Kırpiğin(in) okuna canı hedef ettim. Çünkü (ok) attığı yere öncelikle nişan alır].

Oğ at-/At- (oğ at- "shoot, throw (arrow)" [ramâ, şarağ] DLT/I-95; at- İN 4r:6) "ok atmak, fırlatmak"

Oğla- (oğla-/oğla- YTS, s. 161) "ok ile vurmak". Kadı Burhaneddin'de "ok atmak" için 45 kez oğ atmak, 11 kez atmak, 6 kez ise oğla- geçmektedir.

Kâfir degülem hey di ki oğladı yüregüm

Ol oğa el urınca yüregüm kanar oldu 261/15

[Yüreğim(e) ok attı, hey de ki kâfir değilim! O oka el vurunca yüreğim kanadı].

Divan'daki diğer örnekler şunlardır: oğ at- 32/5, 56/5, 59/5, 65/9, 71/9, 111/8, 125/10, 137/7, 175/1-2, 178/14, 189/1, 215/7, 287/5, 305/4, 336/2, 412/7, 442/7, 466/7, 480/6, 510/15, 527/3, 572/6, 610/3, 721/12, 820/9, 869/4, 869/4, 923/2, 923/3, 923/6, 932/2, 943/3, 991/13, 1075/12, 1087/5, 1087/6, 1098/9, 1189/2, 1189/4, 1209/1, 1234/2, 1234/2, 1236/6; at- 34/7, 125/9, 132/2, 313/7, 322/14, 419/9, 423/1, 480/8, 572/3, 923/5, 971/5; oğla- 142/1, 445/7, 479/1, 965/9, 1139/13, 1265/9.

Oğ atıcı/Atıcı (oğ atğan /- kişi İN 34v:5, 12v:9) "ok atan kişi, nişancı". Kadı Burhaneddin'de 4 kez atıcı; 1 kez ise oğ atıcı biçimi geçmektedir.

Ben ataram bu cânımı kaşı yayına

Atıcınıñ meyli hem kemâna gerekdür 71/10

[Ben bu canımı kaşı(nın) yayına atarım, (ok) atıcının yönelişi de yaya olmalıdır].

Divan'daki diğer örnekler şunlardır: atıcı 175/11, 525/10, 571/10, 801/7; oğ atıcı 1075/3-4.

Oğa dik- (oğa/ oğa dik- YTS, s. 160) "oka hedef etmek". Kadı Burhaneddin'de 1 kez geçmektedir.

Kişi budur kaşınıñ key bizi oğa diker

Ger bulur ise safâ kurbân içündür koçak

[Kaşının huyu budur: Daima bizi oka hedef eder. Eğer sakın olursa koç, kurban içindir].

Oğa dut- "oka tutmak, sürekli ok atmak". Kadı Burhaneddin'de 1 kez geçmektedir.

Göze göz **oħa dutar** yüregümi cādû gözün
Merdümi her gözünüñ bu işe baħar nideyüm 1258/7

[Cadı gözün yüreğimi göze göz (bir biçimde) oka tutar. Her gözünüñ bebeği bu işe bakar, ne yapayım?]

Divan'daki diğer örnekler şunlardır: 1177/15, 1188/2, 1189/13.

Oħçı (oħçı "archer" [nabbāl] DLT/II-366; oħçı YTS, s. 161; oħçı İN 11v:5) "ok atan kişi, nişancı". Kadı Burhaneddin'de 1 kez geçmektedir.

Ĥufte gözi tek görmedi Öålem gözi **oħçı**
Ki Ĥufte dili cādû göziyle oyara 329/5

[Ålem, uyuyan gözü gibi(sini) görmedi. Gözü okçu (olan sevgili,) uyuyan gönlü (bile) cadı gözüyle uyandırır].

Oħ çıħ- (< oħ çıħ-) "ok (yaydan) çıkmak". Kadı Burhaneddin'de 1 kez geçmektedir.

Çigerden özge Ĥiç nesnede turmaz
Çıħan oħ şol yayından senden irah 105/8

[O yayından çıkan ok -senden uzak (olsun)- çigerden başka Ĥiçbir yerde durmaz].

Divan'daki diğer örnek şudur: 171/12.

Oħ ur-/ur- (oħ ur- "shoot, throw" [ramā] DLT/III-558) "ok atmak, fırlatmak". Kadı Burhaneddin'de 18 kez oħ ur- 1 kez ise sadece ur- biçimi geçmektedir.

Yüregüme **urur** ise sanemā gözün **oħı** yüz
Bu cânım saña fidâdur ne yüz ile kaytaram yüz 472/1

[Ey put gibi güzel sevgili, (senin) gözün yüz(lerce) oku yüreğime vurursa hangi yüzle yüz çevireyim? Bu canım sana fedadır].

Divan'daki diğer örnekler şunlardır: oħ ur- 179/11, 327/14, 378/3, 489/1, 563/6, 563/7, 587/1, 602/5, 770/1, 814/1, 816/3, 932/11, 967/3, 1082/1, 1166/2, 1206/11, 1260/4; ur- 884/9.

Oħ yi- "ok yemek, atılan oklara hedef olmak, maruz kalmak". Kadı Burhaneddin'de 1 kez geçmektedir.

Göziyle mest olan gönül kaħan
Ki **yiye** gamzesi **oħın** ayına 692/8

[Göziyle mest olan gönül ne zaman bakışları(nın) okunu yese ayılıp (kendine gelir)].

Divan'daki diğer örnekler şunlardır: 506/7, 701/3-4, 901/2.

(Ok) atduk yir (ok atımı yir YTS, s. 160) "bir okun gidebileceği yer". Kadı Burhaneddin'de 1 kez geçmektedir.

Kirpügün oħına cânı umac kılmuşam
Zirâ ki **atduğı yire** evvel nazar düşer 50/11

[Kirpiğ(in) okuna cânı hedef ettim. Çünkü (ok) attığı yere öncelikle nişan alır].

Suvar- (<suwıar- "water" [saqiya] DLT/II-360; suvar- YTS, s. 195) "sulamak, temren yapılırken çelikleşsin diye demirine su vermek"⁸. Kadı Burhaneddin'de 1 kez geçmektedir.

Gamzesi müşğ ile **suvarur** oħı demrenin
Yürekdeki yaralara Ĥiç indimâl yoħ 175/13

[Bakışı misk ile oku(nun) temrenini sular; yürekteki yaralara asla kapanma (imkânı) vermez].

Tır atan (<Far. tır + T. atan) "ok atan kişi, nişancı". Kadı Burhaneddin'de 1 kez geçmektedir.

Gözün senün ol tır-i Ĥatâyîyi atar ki
Ol **tiri atana** daħı Ĥacet ne nişâna 860/6

[Senin gözün o hatalı oku atar; o oku atan için hedefe bile gerek yoktur].

Tır-endâz (<Far. tır-andâz Steingass, 1957, s. 341a) "ok atıcı, ok atan". Kadı Burhaneddin'de 1 kez geçmektedir.

Gerçi **tır-endâz**dur cādû gözün şâhâ sinün
Ki anuñ Öişveleri Ĥâyette Öışk-endûzdur 277/5

[Ey sultan, gerçi senin cadı gözün ok atıcıdır. Onun işveleri Ĥâyette aşk toplayandır].

Yabana at- (<Far. beyâbân TMEN 403 + T. at-) "oku menzil dışına atmak". Kadı Burhaneddin'de 1 kez geçmektedir.

Niçe Ĥatâyî diyelüm bu Türkî'nün gözüne
Ki **atar** ise **yabana** nişâneye toħına 255/6

[Bu Türk'ün gözüne nasıl hatalı diyelim? Zira (oku) yabana atsa (bile) hedefe ulaşır].

⁸ "Su vermek: Bıçak, kılıç gibi kesici aletler yapıldıktan sonra sertlik vermek için yapılan işe su vermek derler." (Onay, 1992, s. 379); "Zeytünü temren de denilen yassı temrenlere kılıç gibi su verildiğinden; savaşlarda hemen her şeye kolayca geçer." (Yavuz ve Canatar, 2010, s. 132).

Divan'daki diğer örnek şudur: 295/3.

Yaz- (yaz- YTS, s. 240) "oku hedefe isabet ettirememek". *Kadı Burhaneddin'* de 1 kez geçmektedir.

Gözetdi yüregüme gözüñ niçe kim atdı

Biñ atdıyise yazmadı anı zî gözetdi

923/5

[Gözün yüregimi hedef aldı (ona) pek çok kez atdı; bin attıysa isabet etmedi, felek onu gözettii].

Divan'daki diğer örnekler şunlardır: 188/9, 275/5, 790/7, 803/5, 923/6.

VII. Okçulukla İlgili Diğer Unsurlar

Behrâm/Behrâm-ı Gûr (<Far. Steingass, 1957, s. 210b; İN 10v:2) "Behram; Sasaniler soyundan Yezdgird oğlu olup kuvvet, cesaret ve adaleti ile meşhurdur. Daima yaban eşiği avladığı yahut şiddetli mizacından dolayı yaban eşiği demek olan *Behrâm-ı Gûr* diye şöhret bulmuştur." (Onay, 1992, s. 10).

Behrâm-ı Çûbîn (<Far. Steingass, 1957, s. 210b) "Behram; Nuşirevan'ın torunu Hürmüz'ün seraskeri olan Behrâm, çok zayıf olduğu için *Behrâm-ı Çûbîn* diye meşhurdur." (Onay, 1992, s. 10).

Rüstem-i Zâl (<Far. Steingass, 1957, s. 575b) "İranlı kahramanlar arasında en ünlüsü olan Rüstem; Zâl'in oğludur. Bu nedenle *Rüstem-i Zal* biçiminde de geçer. Kahramanlık, acı, kuvvet ve yenilmezlik sembolüdür. Rüstem'in adı, kaş, göz, gamze gibi öldürücü ve hilekâr özelliklerle birlikte çok kullanılır." (Pala, 2003, s. 395).

Behrâm-ı Gûr, Behrâm-ı Çûbîn ve Rüstem/Rüstem-i Zal/Zal okçulukla ilgili terimlerin kullanıldığı *Kadı Burhaneddin'*deki beyitlerde gücü sembol ederler ve özellikle güç onlarla kıyaslanır.

Behrâm eger av olmaya gözlerüne çûbîn ola

Gamzelerüñ urur oñın Rüstem-i Zâl'a eyle mi

327/13-14

[Eğer (senin) gözlerine Behram av olmasa (Behram-ı) Çubin/değnek olsun; bakışların, ok(lar)ını Zal(oğlu) Rüstem'e vurur öyle mi?]

Divan'daki diğer örnekler şunlardır: Behrâm 1189/4; Behrâm-ı gûr 125/9; Behrâm-ı çûbîn 932/8; Rüstem 971/6; Rüstem-i zâl 263/12, 546/7; Zâl 625/9.

Bûte (<Far. bûte Steingass, 1957, 205b; buta/buša/puta YTS, s. 174) "hedef, hedef tahtası, nişangâh". *Kadı Burhaneddin'* de 1 kez geçmektedir.

Kirpügi yazmaz idi gönül bûtesini hiç

Kış olalı kaşı gönüli yaza başladı

790/7

[Kirpiği asla gönül tahtasını şaşmazdı. Kış olduğun(dan beri) kaşı, gönüli ıskalamaya başladı].

Cebe (<Moğ. jebü "panzer" TMEN 155; cebe YTS, s. 45) "zincirden veya halkadan örme zırh". *Kadı Burhaneddin'* de 1 kez geçmektedir.

Çerha tîrine anuñ döymez cebe

Cânı gizlersem kaşısardur başa

1260/5

[Onun çarh okuna zırh dayanmaz; canı (ondan) gizlersem (bunu) başa kakacaktır].

Cevşen (<Far. Steingass, 1957, s. 378b) "örme zırh, savaş elbisesi". *Kadı Burhaneddin'* de 1 kez geçmektedir.

Oñı cevşen deler ü yarası vü demreni yoñ

Dil ki oğraya aña ol bile ki yarası ne

20/5

[(Sevgilinin) oku zırh deler;(ancak) yarası ve temreni görünmez. Gönül ona uğradığında, yarası(nın) ne (olduğunu) anlar].

Divan'daki diğer örnek şudur: 1180/5

Cevşen gey- (<Far. cevşen + T. gey-) "zırh giymek". *Kadı Burhaneddin'* de 1 kez geçmektedir.

Neçün Türkî gözüñ gezledi oñın

Neçün geymiş yüzüñ cevşen bu gice

276/4

[Niçin Türk(lere özgü yaralayıcı/öldürücü) gözüñ okunu gezledi? Niçin yüzün bu gece zırh giydi?]

Kalhan (qalqan/qalqañ "shield" [turs] DLT/I-441, DLT/III-386; qalqañ YTS, s. 123; qalqañ İN 16r:8) "oktan veya kılıçtan korunmak için savaşçıların kullandığı korumalık"

Eski Türkçede *qalqañ, qalqañ* biçimlerinin bulunduğu ve bugün de çağdaş Türk lehçelerinde *kalka* "siper" (Kırgızca), *halka* "kapı" (Tuvaca), *kalka* (Sagay Türkçesi <Moğ.) gibi şekilleriyle kullanılan sözcüğün Moğolcadan Türkçeye geçtiği düşünülmektedir (TMEN 1518; ED 621a)⁹. *Kadı Burhaneddin'* de 3 kez geçmektedir.

Gözi gamzesine kalhan cigerdür

⁹ qalqañ <*Moğ. (KWb. 163) : kalka 'Schild', Khalka-Mongolen' ~ kalkan (MA: 153-1) (Gülensoy, 2007, s. 455).

Çü anuñ oñı dil-düz oldı bu gün 481/5

[*Sevgilinin* oku, bugün gönl(ü) yaraladığında onun gözü(nün) bakışlarına kalkan ciğerdir/(ciğer olacaktır)].

Divan'daki diğer örnekler şunlardır: 1075/11, 1075/12.

Kış (<Far. *kış* Steingass, 1957, s. 1069a; oqluq "quiver" [kināna] DLT/I-63) "ok veya yay çantası, sadak, kubur"

Kurban (*kurman* "bowcase" [miqwas] DLT/II-223; *kurban/kurban* YTS, s. 137) "sadak, yay kabı"

Kadı Burhaneddin'de "yay kabı" anlamında *kurban* sözcüğünün 9 kez, "okluk" anlamında *kış* sözcüğünün 5 kez kullanılmış olabileceği tespit edildi. Klasik Türk şiirinde bu sözcükler sadece "yay kabı" ve "okluk" gibi anlamlarıyla yer alabileceği gibi tevriyeli (*çokanlamlılık*) kullanımlarıyla da (yay kabı/*kurban/kurban* olmak; okluk/din, mezhep) beyitlerde işlenebilir (Köksal, 2000, s. 191-210). Aşağıdaki beyitte de olduğu gibi *Kadı Burhaneddin Divanı*'nda daha çok tevriyeli kullanımlar dikkat çekmektedir.

Kaşın görelî kirpiğünüñ **kış**ine girdüm

Öİd eylerem ol dem velî **kurbanına**¹⁰ teşne 908/7-8

[*Kaşını gördüğ(ümden beri) kirpiğinin dinine/sadağına girdim; ancak o gün, (ona) kurban (olma)ya/kurbanına (yay kabına) susamış (bir biçimde) bayram ederim*].

Hem *kurban* hem *kış* sözcüğünün geçtiği aşağıdaki beyitte ise *kış* sözcüğü "okluk" olarak değil de "yay kabı" olarak kullanılmaktadır.

Kaşların **kış**indedür benüm gönülüm tâ ebed

Ol iki yaya beni **kurban** idersin eyle mi 995/7-8

[*Benim gönlüm sonsuza dek (senin) kaşların(ın) sadağındadır. Beni o iki yaya kurban/yay kabı edersin öyle mi?*]

Divan'daki diğer örnekler şunlardır: **kurban** 272/10, 313/10, 399/7, 405/6, 455/7, 486/8, 718/8, 908/8, 995/8; **kış** 272/10, 399/7, 486/8, 718/7, 995/7.

Kullâb/Gez (*kez* "notch (arrow)" [fûq] DLT/I-164; *kez* İN 20r:6) "alıştırma yapmak için kullanılan asa gezleri üzerindeki çentikler?"

Kadı Burhaneddin'de birer kez geçen ve üzerinde ayrıca düşünmemizi sağlayan Fatih Köksal'ın¹¹ ilgili çalışmasından hareketle *kullâb* ve *gez* sözcüklerinin okçuluk terimi olarak aynı anlam ve işlev için kullanıldığı düşünülmektedir. Sözlüklerde -konuyla ilgili olarak- *kullâb* (<Ar. *kullâb*; Farsça *kulâb*), "çengel, oku atmadan önce alıştırma yapmak için sık sık yayın girişini çekip bırakmak" (Steingass, 1957, s. 982a) *gez*, "okun giriş geçecek gediği, çatal" (Dilçin, 1983, s. 93) anlamlarına gelmektedir. Sözcüklerin bu anlamları ve beyitlerdeki kullanımları dikkate alındığında Türk okçuluğunda "yayın uyumlu bir bükülme yaparak istenen çekiş mesafesinde hedeflenen çekiş kuvvetine ulaştırılması sürecinde, üzerinde girişin takılacağı çentikleri olan sırtıklar"ı (Özveri, 2006, s. 114) hatırlatmaktadır. "Yere paralel olacak şekilde sırtığın üstüne yerleştirilen yaylara Anglo-Amerikan literatüründe "tiler stick" adı verilirken Osmanlıda "asa gezi"¹² denir." (Özveri, 2006, s. 114).

Aşağıdaki beyitlerde aynı metaforik anlatım için kullanılan biri Türkçe diğeri ise onun alıntı karşılığı olan bu sözcüklerin "alıştırma yapmak için kullanılan asa gezleri üzerindeki çentikler" olduğu düşünülmektedir.

Gönüli kendüye **kullâb** ilen getürdi saçı

Irağa atmağ için kaşı yaya saldı bini 12/8

[*Saçı, gönlü kendisine çengelle çekti; menzil atışı için beni kaşı yay (gibi olan sevgili)ye attı*].

Zülfi ucın **gez** ider ki dili kendüye çeke

Yüregüm yarasan andan didiler gerçek mi 171/9

[*Saçı, gönlü kendisine çekmek için uç(lar)ımı çengel yapar. Yüreğim(in) yarası ondan(dır) dediler gerçek mi?*]

Nişân/Nişâne (<Far. Steingass, 1957, s. 1402b, 1403a; *nişân* İN 50r:8) "amaç, hedef, ok atılan nişan".

Kadı Burhaneddin'de 2 kez *nişân*, 8 kez ise *nişâne* geçmektedir.

Ben gönüli **nişân** u ol kaşı yay

Yine ben anuñ ile kurşayum 739/7

[*Ben gönlü hedef tahtası, o kaşı yay(dır). Yine ben onunla karşılıklı kurulayım*].

¹⁰ Beyitlerdeki *kurban* sözcüğü tevriyeli kullanıldığı için sözcüğün yazımı M. Ergin'in çalışmasındaki gibi korunmuştur.

¹¹ **Kullâb**: ? "Çengel, iğne" gibi anlamları olan bu kelimenin okçulukla ilgili üzerine -görebildiğimiz eserlerde- sadece "İdman için yayın çilesini bir süre çekip bırakmak" anlamında *kullablamak* geçmektedir. *Kullâb* hakkında ise bilgi bulunmamaktadır." (Köksal, 2005, s. 345).

¹² Sultan II. Mahmud'un emri ile Mustafa Kânî Bey'e 1252/1836 yılında yazdırılan ve Mustafa Kânî Bey'in bu sahadaki çeşitli eserleri inceleyerek kaleme aldığı *Telhîs-i Resâilât-ı Rumât* adlı eserinde "asa gezi"ni ayrıntılı bir biçimde anlatır (Yavuz ve Canatar, 2010, s. 118).

Divan'daki diğer örnekler şunlardır: nişân 572/6, 860/6; nişâne 65/9, 167/7, 181/1, 232/6, 759/10, 801/8, 860/4, 953/5.

Siper (<Far. Steingass, 1957, s. 651a) "siper, koruyucu, kalkan". *Kadı Burhaneddin'de* 5 kez geçmektedir.

Çekdi gözi oħın yüregi karşı apardum
Geçdi cânuma durmadı oħı bu **siperde** 621/4

[*(Sevgili) gözü(nün) okunu çekti, yüreği (ona) karşı götürdüm. Oku canıma geçti, bu siperde durmadı.*]

Divan'daki diğer örnekler şunlardır: 873/10, 987/15, 1109/10, 1422/3.

Şest (<Far. Steingass, 1957, s. 743b) "okuların parmaklarına taktıkları yüzüğün adı". *Kadı Burhaneddin'de* 1 kez geçmektedir.

Saçı **şestiyle** gözinüñ güşâdı
Getürür kayda yüz biñ pûr-ı Zâl'i 625/13

[*Saçı(nın) okçu yüzüğüyle gözü'nün açıklığı/ok atışı yüz bin Zal'ın oğlunu yere getirir.*]

Şişe (<Far. Steingass, 1957, s. 775b) "okuların talim sırasında diktikleri hedefler arasında bulunan nesne". *Kadı Burhaneddin'de* 3 kez geçmektedir.

Göñülümü ben komuş idüm göñli yolına
Çâre ne durur **şişeyi** çün senge getürdi
Kurdi kaşı yayını vü gezledi gözi oħ 33/5

[*Ben gönülümü (onun) gönül yoluna koymuştum. Şişeyi taşa getirdiğinde ne çare! Kaşı yayını kurdu ve gözü, ok gezledi.*]

Divan'daki diğer örnekler şunlardır: 349/8, 480/8.

Umaç (*amač* "target" [hadaf] DLT/7-38; *omaç / umaç* YTS, s. 162-219; Far. *âmâç* Steingass, 1957, s. 97a) "hedef, hedef tahtası, nişangâh"

Umaç sözcüğünün farklı bir biçimi olarak düşünülen *amaç* sözcüğü için araştırmacılar *um-* fiilini işaret etmektedirler < ET *umınç* [> Far. *âmâç* > TT. *amaç* (Gülensoy, 2007, s. 68). Aynı şekilde Günay Karaağaç da "erişilmek istenen sonuç, maksat; gaye; hedef" anlamlarını vererek sözcüğün *um-* fiilinden geldiğini ifade eder (Karaağaç 2008: 29). Doerfer ve Clauson'a göre ise bir İran dilinden 'saban' ve 'hedef' anlamlarıyla çok eski bir zamanda Eski Türkçeye geçmiş bir sözcüktür (TMEN 552; ED 156a). *Kadı Burhaneddin'de* 3 kez geçmektedir.

Bağrumı birişte kılur u yüregi rişte
Kılalı gözi oħlarına cânımı **umac** 342/8

[*Gözü(nün) oklarına canımı hedef yaptığın(dan beri,) bağrumu kızartıp yüreği(mi) ipliğ(e) dönüştürür.*]

Divan'daki diğer örnekler şunlardır: 50/11, 462/5.

Yön "kun gittiği yön, ilerlediği yön". *Kadı Burhaneddin'de* 2 kez geçmektedir.

Gözün¹³ ki gamze oħın râst kıldı kodı geze
Nişânesi daħı yoħdur anuñ **yöni** bañadur 232/6

[*Gözün, bakışının ok(lar)ımı doğrulttu (ve) geze koydu; hedefi bile yoktur; (çünkü) onun yönü banadır.*]

Divan'daki diğer örnek şudur: 510/16.

Sonuç

14. yüzyıl şairlerinden Kadı Burhaneddin'in *Divanı*'nda okçuluk terimleri taranmış ve 1313 gazel, 20 rubai ve 116 tuyuğun¹⁴ bulunduğu *Divan*'da okçulukla ilgili toplam 75 farklı terimin kullanıldığı tespit edilmiş ve bunların geçtiği şiir ve dizelerin tamamı, terimle ilgili açıklamadan sonra belirtilmiştir. Bu terimler şairin en fazla gazellerinde kullanılırken rubailerinde 1, tuyuğlarında ise 5 kez kullanılmıştır.

Kadı Burhaneddin'deki okçulukla ilgili terimlerin büyük çoğunluğu Türkçe sözcüklerden oluşmaktadır. Bu terimlerin kökenleriyle ilgili sayısal dağılımlar ise şöyledir: 39 Türkçe, 20 Farsça, 5 Arapça, 2 Moğolca, 9 Alıntı sözcük + Türkçe sözcük. Daha çok Türkçe sözcüklere yer vermesi, Türkçenin kullanımı açısından önemli olduğu kadar Kadı Burhaneddin'le ilgili yapılan "âdeta bilinçli bir millî duyarlılık sahibi" (Demirbağ, 2011, s. 16) görüşünü de kuvvetlendirmektedir. Şair, bu Türkçe ögelerin yanı sıra alıntılara da yer vererek söz varlığındaki zenginliğini ortaya koymaktadır.

¹³ M. Ergin'in çalışmasında *gözün* diye geçmektedir.

¹⁴ *Divan*'daki gazellerden kırk beşi eksiktir ve üç de müstakil beyit bulunmaktadır (Demirbağ, 2011, s. 10).

Okçulukla ilgili terimlerin anlam açısından da değerlendirildiği bu çalışmada terimleri, kullanılışları bakımından ikiye ayırmak mümkündür. Bunlardan ilki daha çok zengin bir metaforik anlatıma ulaşabilmek için şairin hayal dünyasındaki çeşitli mazmunları ortaya koyabilme çabasıdır. Bunlar arasında da en fazla sevgilinin güzellik unsurlarından olan kaşı, gözü, kirpiği, gamzesi vb. için okçuluk terimlerinden yararlanılmıştır. İkinci olarak da okçuluk terimlerine şiirinde gerçek işlevleriyle yer vermesidir.

Farklı ve azımsanmayacak nicelikte bu kadar çok okçulukla ilgili unsurun âdeta bir "Divan"a püskürtülmesi, özellikle de sevgilinin güzellik unsurları anlatılırken bu terimlerden yoğunca yararlanılması, cepheden cepheye koşan savaşçı bir şairin; mağrur, pervasız, coşkun, mücadelecı ve polemige yatkın kavgacı mizacının etkisiyle açıklanabilir. Şiirlerinde mazmunları kullanırken sosyal hayattan ve çevresindeki nesnelere soyutlanamayan Kadı Burhaneddin küçük yaştan itibaren askerlik, binicilik ve atıcılığa dair aldığı eğitimlerin¹⁵ ve hükümdar oluşunun da etkisiyle âdeta kendisiyle bütünleşen okunu ve yayını, şiir dünyasındaki imajlarını oluştururken kullanır.

Ayrıca Kadı Burhaneddin Divanı'ndaki yerli ve millî hayat unsurlarından biri olan okçulukla ilgili terimler, Divanü Lügati't-Türk ve İlmü'n-Nüşşab'daki ilgili unsurlarla değerlendirildiğinde ortak bir maddî kültür olgusundan bahsedilebileceği görülmektedir.

Denedikleri ve zorladıklarıyla Türk şiirinin daha sonraki asırlarında gerçekleştirilmiş pek çok hususa göre teşebbüs ve başlangıç safhasında kalan Kadı Burhaneddin¹⁶ böylesine hacimli Divanı'yla Türk kültür tarihi bakımından okçulukla ilgili unsurları en azından bu kadar ayrıntılı bir biçimde kullanma konusunda da öncü isimlerden biridir. Kendinden önceki isimlerle karşılaştırılarak bu husus ayrıntılı bir biçimde ortaya konabilir.

KAYNAKÇA

- Aksoyak, İ. Hakkı (1995). Divan Şiirinde Okçuluk Terimleri. *Türklük Bilimi Araştırmaları I*, s. 81-94.
- Alışık, Gülşen Seyhan (2002). Azerbaycan Türkçesi. *Türkler Ansiklopedisi*, C. 19, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, ss. 227-243.
- Brockelmann, Carl (1954). *Osttürkische Grammatik Der Islamischen Litteratursprachen Mittelasiens*. Leiden, (OGM).
- Clauson, Sir Gerard (1972). *An Etimological Dictionary Of Pre-Thirteenth Century Turkish*. Oxford, (ED).
- Dankoff, Robert (With James Kelly), (1982-1984-1985). *Mahmūd Al-Kāşgari. Compendium of The Turkic Dialects (Dīwān Luyāt At-Turk), Part I-II-III*. Harvard. (DLT).
- Demirbağ, Ömer (2011). *Kadı Burhânettın ve Şiiri*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Dilçin, Cem (1983). *Yeni Tarama Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları (YTS).
- Doerfer, Gerhard (1963-1975). *Türkische Un Mongolische Elemente Im Neupersischen I-IV*. Wiesbaden. (TMEN).
- Ergin, Muharrem (1980). *Kadı Burhânettın Dīvânı*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Ergin, Muharrem (2008). *Dede Korkut Kitabı I*, 6. Baskı, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ergin, Muharrem (1997). *Dede Korkut Kitabı II İndeks-Gramer*. 3. Baskı, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gülensoy, Tuncer (2007). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü I-II (A-N/O-Z)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kadı Burhânettın Dīvânı Tıpkıbasım (1943). İstanbul: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kahraman, Seyit Ali- Yücel Dağlı, - Robert Dankoff (2007). *Evlıya Çelebi Seyahatnâmesi*. C. 10, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Karaağaç, Günay (2008). *Türkçe Verintiler Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Köksal, Fatih (2000). Bir Okçuluk Terimi: 'Kurban' ve Divan Şiirinde Kullanımı Üzerine. *Türklük Bilimi Araştırmaları*, S. 9, s. 191-210.
- Köksal, Fatih (2005). Divan Şiirinde Okçuluk Terimleri'ne Ekler. *Klasik Türk Şiiri Araştırmaları*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Onay, A. Talat (1992). *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar*. Haz. Cemal Kurnaz, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Öztopçu, Kurtuluş (2002). *Kitâb Fî ilm An Nuşşâb Memluk Kıpçakçasıyla 14. yy.'da Yazılmış Bir Okçuluk Kitabı*. İstanbul: Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi, (İN).
- Öztürk, Mürsel (1990). *Bezm ü Rezm Aziz B. Erdeşir-i Esterâbâdî*. Ankara Kb:1203.
- Özveri, Murat (2006). *Okçuluk Hakkında Merak Ettiğiniz Her Şey*. İstanbul: Umut Matbaacılık.
- Pala, İskender, (2003). *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*. 12. Baskı, İstanbul: L&M Yayınları.
- Steingass, F. (1957), *A Comprehensive Persian-English Dictionary*. London.
- Uzunçarşılı, İ. Hakkı (1968). Sivas ve Kayseri Hükümdarı Kadı Burhânettın Ahmed. Ankara: *Türk Tarih Kurumu Belleten*: 126.
- Yavuz, Kemal, Mehmed Canatar (2010). *Okçuluk Kitabı Telhîs-i Resâilât-ı Rumât*. İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti.
- Yücel, Yaşar (1987). *Kadı Burhânettın*. Ankara.

KISALTMALAR

Ar.	Arapça.
bk.	Bakınız.
Far.	Farsça.
Moğ.	Moğolca.
T.	Türkçe.

¹⁵ Dönemin eğitim anlayışı ve ailesinden gelen birikim, Kadı Burhaneddin Ahmed'in önünde matematikten gramere; yabancı dilden fıkıh, hadis ve tefsire; aruz ve edebiyattan askerlik, binicilik ve atıcılığa kadar oldukça geniş bir öğrenme sahası açmıştır (Uzunçarşılı, 1968, s. 194; Öztürk, 1990, s. 66-70).

¹⁶ Kadı Burhaneddin'in klasik Türk şiirinde öncü isimlerden biri oluşuyla ilgili geniş bilgi için bk. (Demirbağ, 2011, s. 9-25).